

УДК 2. 26

О. О. Баковецька,*кандидат історичних наук, доцент Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*

ВПЛИВ ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1830–1831 РР. НА ПОЛОЖЕННЯ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

Повстання, що вибухнуло у листопаді 1830 року в Польщі, стало відповіддю на включення польських земель до складу Російської імперії. Згодом воно перекинулося на землі Правобережної України і Білорусії. Національно-визвольний рух, що охопив значний регіон, знайшов підтримку з боку Римо-католицької церкви. Це призвело до системних переслідувань конфесії з боку самодержавства.

Ключові слова: *Римо-католицька церква, консисторія, конкордат, національно-визвольний рух, духовенство.*

Влияние польского восстания 1830–1831 гг. на положение Римско-католической церкви в Украине

Польское восстание, которое началось в октябре 1830 года, стало ответом на присоединение польских земель к Российской империи. Со временем это движение распространилось на земли Правобережной Украины и Белоруссии. Национально-освободительное движение, которое охватило значительный регион, нашло поддержку со стороны Римско-католической церкви. Это вызвало реакцию со стороны российского самодержавия по отношению к конфессии.

Ключевые слова: *Римско-католическая церковь, консистория, конкордат, национально-освободительное движение, духовенство.*

Influence of polish revolt 1830–1831 on statute of the Roman Catholic Church in Ukraine

Polish uprising, which began in October 1830, was a response to the accession of Polish territory to the Russian Empire. Over time, this movement spread to the lands west of the Dnieper in Ukraine and Belarus. The national liberation movement, which embraced a considerable area, has found support from the Roman Catholic Church. This caused a reaction from the Russian autocracy against the faith.

Keywords: *the Roman Catholic Church, consistory, concordat, national liberation motion, clergy.*

Традиційно, у вітчизняній історичній науці до недавнього часу ставлення до ролі і місця Римо-католицької церкви в історії України носило досить упереджений характер. Ключовою ідеєю такого підходу стало майже єдине поняття – окатоличення. Сучасна українська історична наука намагається позбавитися упередженого ставлення до історії Римо-католицької церкви і фактично наново переосмислити, дослідити історію однієї з найчисельніших конфесій України.

Історією розвитку Римо-католицької церкви в Україні сьогодні займаються О. А. Буравський [1], Е. О. Зваричук [3], А. Л. Зінченко [4], Ю. В. Хитровська [7]. В основному ці роботи висвітлюють соціально-економічні, правові, культурні аспекти розвитку Римо-католицької церкви Правобережної України. Дослідниками також висвітлюються питання участі Римо-католицької церкви Правобережної України у польських повстаннях 1830–1831 і 1863–1864 рр.

Метою статті є спроба виокремити наслідки польського повстання 1830–1831 рр. для Римо-католицької церкви в Україні.

Після придушення повстання 1830–1831 рр. в Російській імперії починається період реакції. Насамперед, це стосувалося західних і південно-західних губерній. Репресивні дії влади були направлені не лише проти учасників повстання. Саме ідеологія Римо-католицької церкви в сукупності з національною ідеєю, вплив римо-католицького духовенства на населення був, на думку можновладців, одним з вирішальних факторів під час повстання. Висновок, що зробила влада, призвів до “корінних змін в національній політиці держави, царський уряд проводив жорстокі заходи антипольського і антикатолицького характеру” [6, с. 99].

В статті “Российский конкордат от 3 августа 1847 г. и создание Тираспольской епархии” отець Болеслав Кумор пише, що після кривавого придушення польського повстання, вийшла енцикліка папи Григорія XVI “*Cum primis*” із проханням до Миколи I про поблажливе ставлення до Римо-католицької церкви. Однак “Росія з цього року почала широкомасштабну акцію по знищенню Католицької Церкви і всього польського на так званих “забраних землях”. Царські накази антикатолицького і антипольського характеру посипались як з “рогу достатку” [5, с. 124].

Необхідно звернути увагу на те, що реакційні заходи влади щодо Римо-католицької церкви набули планомірного характеру ще до початку повстання. Польський національно-визвольний рух став для самодержавства дуже доречним в справі пояснення цілеспрямованих репресій проти римо-католиків. Ще в липні 1830 р., згідно із поло-

женням комітету міністрів, прийнято заходи, направлені на заборону самовільних відлучок римо-католицького духовництва із місцевостей за якими вони закріплені, тобто зі своїх приходів [2, с. 249]. В цьому ж році вкотре заборонено католицьким священикам проводити агітацію серед людей православного віросповідання [2, с. 253]. Протягом 1830–1836 рр. вийшла низка указів, за якими заборонили уніатам і православним працювати в католицьких костелах і монастирях [8, с. 32], самовільно побудовані Римо-католицькі церкви не мали права на організацію приходу, навіть якщо католики відповідної місцевості мали в цьому потребу. В костелах дозволялось проводити богослужіння лише у визначений місцевою владою час [2, с. 253–342].

Після початку повстання влада фактично отримує легітимну можливість розправитись з римо-католицькою церквою, звинувачуючи останню в тісних зв'язках із повсталими. Заходи проти Римо-католицької церкви набувають масованого удару. Вже в грудні 1831 р. Комітет у справах Західних губерній затвердив правила конфіскації майна католицьких монастирів. Згідно із цими правилами, 19 липня 1832 р. з'явився царський указ “Про ліквідацію деяких римо-католицьких монастирів”. З метою реалізації документу на території Правобережної України закрито 61 монастир [8, с. 32–33]. Указом від 25 липня 1832 р. закрито всі католицькі приходські школи на Волині і Поділлі. Від цього часу навчальні заклади римо-католицької конфесії переведені в управління Православної церкви. В 1832 р. вийшов указ, який анулював усі шлюби між католиками і православними [5, с. 125].

3 квітня 1834 р. з'явилась постанова про заборону греко-уніатському духовенству служити в Римо-католицьких церквах [2, с. 237]. 1 січня 1837 р. справи про Греко-уніатські церкви були передані з міністерства внутрішніх справ до обер-прокурора Святішого Синоду [2, с. 238–239]. Мета указу – пожвавлення заходів з повернення уніатів до їх лона – Східної церкви. 25 липня 1839 р. Микола I підписав указ, яким остаточно ліквідував Греко-католицьку церкву в Росії і підпорядкував її колишні приходи адміністрації Православної церкви. Спроби уніатів перейти до латинського обряду, указом від 28 листопада 1839 р. прирівняли до зрадництва [5, с. 125].

Протягом 1840–1843 рр. вийшла ще низка указів, направлених на знищення Римо-католицької церкви. Серед них можна виділити указ про передачу нерухомого майна Католицької церкви в західних провінціях у державну власність, від 25 листопада 1841 р.; про призначення спеціальних секретарів до Римо-католицьких консисторій з метою контролювання дій єпископів, від 1 січня 1843 р. [5, с. 127].

Позиція місцевої адміністрації щодо Римо-католицької церкви не обмежувалась лише діями в рамках закону. З метою убезпечити себе від звинувачень, зокрема в бездіяльності, чиновники видавали безліч розпоряджень, що включали заходи з контролю і обмеження прав римо-католицької конфесії в “неблагонадійних місцевостях”.

Київській військовий губернатор, Подільський і Волинський генерал-губернатор Василій Васильович Левашов 12 травня 1833 р. видає припис № 12 “Про нагляд за римо-католицьким і уніатським духовенством”. Для чиновників та поліцейських ставилося завдання – з’ясувати, чи немає у проповідях священників “чогось не законного” [9, арк. 1–4]. Волинський громадянський губернатор розсилає “... городничим і земським справникам особисто і через надійних і здібних чиновників... мати пильне таємне спостереження при богослужіннях в римо-католицьких і уніатських храмах, чи не проголошуються проповіді, що вміщують у собі підозрілі вислови відносно політичних подій і якщо таке буде помічено, то про всякі такі проповіді доводити до мого відома, таємно доставляти списки з їх (іменами)...” [9, арк. 6]. Результатом розпоряджень стали доноси на ксьондзів. Так, на початку червня 1833 р., з Київського навчального округу до Київського генерал-губернатора надійшов лист, в якому повідомлялося, що вчитель Луцької гімназії Пилип Морачевський підготував рапорт з наведеним висловів, що проголошувались ксьондзами Луцького католицького кафедрального собору під час проведення проповідей. В доносі наголошувалось – “проповіді, більшою частиною наповнені обурливим духом, що хвилює серця поляків проти руського уряду і породжує в них полум’я безглузлого патріотизму, яким просякнута кожна жилка цього легковажного народу. В кожній проповіді можна почути хитрі, темні, але сильно багато значущі вислови, що проголошуються з полум’яним ентузіазмом”. Автор наводить приклади “темних висловів”. Один з ксьондзів звертався до прихожан із закликом: “переносити з твердістю всі нещастя, які Бог посилає за гріхи. Увірувати, що всі нещастя на землі не вічні, що всі підступи ворогів цього краю, а саме: гоніння віри, спустошення храмів, утиски народу, кров невинних, що проливається руками нечестивців – всі ці біди звернуться на голови гнобителів їх” [9, арк. 8]. Луцько-Житомирському єпископу Михайлу Пивницькому наказано негайно розібратися в ситуації і усмирити непокірних. В іншому випадку, “коли миттєво не будуть припинені такі заворушення” адміністрація погрожує “приступити до самих суворих мір” покарання. Михайло Пивницький намагався запевнити можновладців в благонадійності і вірності пастви та римо-католиць-

кого духовенства російському уряду. Він наголошував, що ксьондзи проповіді читають відповідно до настанов міністра внутрішніх справ Дмитра Блудова, а саме “щоб в проповідях не були використані вислови, які не відповідають духу християнському, або двозначні, або ті, що мають відношення до політики” [9, арк. 24–27]. В свою чергу, Кам’янецький єпископ Франциск Мацкевич запропонував Київському військовому губернатору розіслати підвідомчому римо-католицькому духовенству тексти проповідей, які не суперечитимуть інтересам держави. Будь-які відхилення від запропонованих зразків мають суворо каратися. Така пропозиція знайшла схвалення і в міністерстві внутрішніх справ. В свою чергу Київський військовий губернатор вносить ще одну поправку – обмежити кількість проповідників, залишити лише тих, що відзначаються найбільшими моральними якостями і знанням Святого письма. В міністерстві ідея губернатора отримала схвалення. Вже 29 липня 1833 р. Київський військовий губернатор, Подільський і Волинський генерал-губернатор видає припис за № 1652 про нагляд за дотриманням римо-католицьким духовенством “точного сенсу при проголошенні розданих їм друкованих повчань” і про дозвіл виголошувати проповіді тільки особам, що відзначились. До речі, в цих пропозиціях, втілених у життя, не було нічого нового. У 1832 р. Міністерством внутрішніх справ видані правила нагляду місцевої громадянської влади за діями римо-католицького духовенства. В 5 пункті цих правил наголошувалось і на змісті проповідей, і на особах, що їх виголошують [9, арк. 28–32]. Пояснити подібний “плагіат” можна прагненням місцевих можновладців скласти з себе відповідальність за ті події, що відбувалися на підзвітній їм території.

Слід зауважити, що не зважаючи на заборони, тотальний контроль з боку влади і постійну загрозу бути покараними, римо-католицьке духовенство залишалось джерелом віри, натхненням для тієї частини суспільства, що не хотіла коритися чужій владі. Про це свідчать справи священників, які не зважаючи на заборони, продовжували виконувати свій обов’язок. Проведення траурних панахид за загиблими, проголошення молебнів за особами, що переслідуються владою – все це було вкрай важливим для глибоко віруючої католицької частини населення. Серед значної кількості справ варто виділити кілька, найбільш характерних для цього періоду.

В 1833 р. в червні місяці священник Летичевського домініканського костельу Шимон Здзетовицький після проповіді звернувся до прихожан із запрошенням до молитви про двох відомих гнаних осіб. Коли у нього запитали, що це за люди, він відповів – його просили невідомо-

мі. Про те що сталося, одразу поінформовано городничього, Подільського цивільного губернатора, Київського військового губернатора і Міністерство внутрішніх справ, відкрито справу. В результаті, згідно із розпорядженням Міністерства внутрішніх справ, ксьондза Шимона Здзетовицького за виголошену молитву і відмову назвати імена, відлучено від справ і під конвоєм вислано до Саратова. Там він потрапив під нагляд місцевої поліції. Була пропозиція відправити його в одну з російських губерній, в якій мало, або взагалі немає католиків. Як варіант пропонували місто Перм. Однак рішення так і не було прийнято. Через рік заслання Шимону Здзетовицькому, в зв'язку з його зразковою поведінкою, дозволено повернутися, але не додому. Його відправлено до Брацлавського уїзду, в місто Вороновиці під нагляд місцевої поліції [10, арк. 1–16]. В справі міститься зауваження, зроблене міністерським чиновником, що “незважаючи на обережність в судженнях, римо-католицькі священики всі неблагонадійні у ставленні до нашого уряду”. Цим висновком фактично виправдані будь які дії влади стосовно представників Римо-католицької церкви. Навіть, за умови абсолютної законслухняності, влада завжди могла виправдати репресивний тиск, заявивши про приховані наміри духовенства.

Варто звернути увагу на ще одну справу, яка була порушена через донос Радзивілівського поліцейського чиновника, майора Забеліна. Рапорт був адресований Київському військовому губернатору, Подільському і Волинському генерал-губернатору Василю Васильовичу Левашову. В своєму рапорті поліцейський підкреслює, що згідно із таємним розпорядженням Волинського цивільного губернатора від 26 травня 1833 р. за № 751, він має обов'язок спостерігати за “думками і діями” особливо римо-католицького духовенства. За його спостереженнями, римо-католицькі ксьондзи “користуються довірою народною, розповсюджують сильний вплив під виглядом релігії на дворянство і простий клас людей польського походження” [11, арк. 1–2]. З метою виконання розпорядження майор Забелін доручив своєму помічнику губернському секретареві Г. Пальмиру вести пильне, таємне спостереження за богослужіннями в римо-католицьких та уніатських храмах. Наслідком спостереження став рапорт, в якому губернський секретар Пальмір доповідає, що: “радзивілівський ксьондз, пробощ Сагатовський, невідомо за якою причиною запросив своїх прихожан в наступний недільний день, 4 липня відправитись у містечко Крупець, що знаходиться достатньо близько до Радзивілова, в тамошній католицький костьол, де він служитиме месу, під час якої буде проголошена промова...” [11, арк. 3]. Даний факт у місцевих чинів викликав підозру,

тому було прийнято рішення направити в містечко Крупець, з таємною місією, губернського секретаря Пальміра, “надійного” чиновника з німецьким прізвиськом, яке в рапорті не згадується, а також самого майора Забеліна. Делегація мала перевдягнутися в партикулярний одяг і під виглядом прихожан вести спостереження. Під час богослужіння, на яке з’їхалося багато прихожан з Радзивілова, Крупця і місцевих сіл, ксьондзи жодного разу, за спостереженням агентів, не поминули про здоров’я імператора і його родини. Натомість, ксьондз домініканського ордену Яцко виголосив промову на польській мові. Текст промови, який здобуто хитрістю, додано до рапорту. Після спроби самостійно перекласти документ, місцеві поліцейські чини прийшли до висновку, що промова: “з вкрай підозрілими висловами, які складають одні темності, вказівки на невідомих осіб в різних неблагонадійних висловах” [11, арк. 4]. Також Забелін ділиться своїм припущенням, що промова не могла бути написаною місцевими священиками, через їх низький рівень і скоріше за все її звідкілясь переслали. Даний рапорт спровокував серйозне тривале розслідування. В справі є лист з поясненнями Луцько-Житомирського єпископа М. Пивницького, де містяться відповіді на всі звинувачення: 1 – проведення мес в костельох інших міст є традиційним заходом для римо-католиків; 2 – священик домініканського ордену Яцко під час відпустки приїхав на запрошення ксьондза Сагатовського і на його прохання прочитав проповідь спочатку у Радзивілові, а потім у Крупці; 3 – промову, про яку йдеться в рапорті, переписано з книги проповідей, що дозволена в 1824 р.; 4 – окремі слова проповіді, в зв’язку із змінами політичної ситуації, необхідно було прибрати, але священик цього не зробив, за що його покарано – заборонено читати проповіді. Також із справи стає зрозумілим, що на цьому покарання не закінчились. Радзивілівського і крупецького ксьондзів віддалено від приходів, вислано в Луцьк і далі. На посаду Сагатовського призначено каноніка Чемеровського. Справа має несподіване завершення. Згідно із розслідуванням, проведеним чиновниками Київського військового губернського управління, з’ясувалось – донос майора Забеліна виявився таким, що не відповідає дійсності, а всі звинувачення проти місцевих ксьондзів безпідставні. За це йому винесено зауваження [11, арк. 30–48]. Подальша доля священиків не висвітлюється. Подібні справи не поодинокі. Місцеві чини, в своєму бажанні “прислужитися вітчизні” доволі часто видавали бажане за дійсне. І навіть якщо звинувачення не підтверджувались, доля людини була скалічена. Безумовно це наслідок істерії навколо Римо-католицької церкви, яка створювалась і розповсюджувалась владою.

Польське повстання стало черговим приводом до більш прискіпливого ставлення до питань змішаних шлюбів. Указами 1796, 1797, 1799, 1803 влада заборонила переходити з одного християнського обряду до іншого. Між тим гарантувалося вільне віросповідання всім підданам імперії. В 1834 р. Святий Правлячий Синод видав указ із роз'ясненнями: “народжені діти від подружжя, що одружилися з особами православного віросповідання до підписання Височайшого указу від 20 серпня 1832 р. можуть бути охрещені на підставі трактату 1768 р.” [12, арк. 13–18]. Згідно із цим документом, діти від змішаних шлюбів, якщо не хрестяться в православній вірі, мають бути охрещені за такою схемою: дівчинка в віру матері, хлопчик в віру батька. Указ 1832 р. скасовував такий порядок. Згідно із новими правилами всіх дітей від змішаних шлюбів хрестили в православній вірі, самі ж шлюби між православними і католиками заборонялися. Остання справа, на якій хотілося б зупинитися, торкається саме проблеми змішаних шлюбів. Приводом до початку розслідування став донос православно-го священника Льва Демяновського про намір ксьондза Махновського латинського костюлу Ляховського обвінчати дівчину Романію Смоленську греко-російського віросповідання з особою римо-католицького віросповідання за католицьким обрядом. Саме це звинувачення мало призвести до відсторонення від справ даного ксьондза і висилку його до монастиря із суворим режимом в одну із віддалених губерній Російської імперії. Саме до таких висновків на підставі проведеного розслідування прийшла Київська духовна консисторія, яка займалася даною справою. Мати дівчини греко-уніатського віросповідання, батько – римо-католицького. Дівчину хрестили за вірою матері. Після приєднання греко-уніатів до православної церкви, всі вони автоматично ставали православними. Таким чином дівчина є православною і брати шлюб вона має за православним обрядом. Свідчення батьків про те, що насправді дівчину хрестили за римо-католицьким обрядом і виховувалась вона відповідно в римо-католицькій вірі, не брали до уваги. В Київській духовній консисторії вважали, що це лише вигадка батьків, яка не підтверджується метричними книгами. Також було зібрано компромат проти ксьондза Ляховського. З'ясовано, що раніше він був уніатом, але після закриття уніатських храмів перейшов в римо-католицтво. Причина – його батьки сповідували цю віру. Додаються до справи доноси про те, коли і кого він неправильно хрестив або вінчав, Аби дана справа мала більш вагомий резонанс, Київська духовна консисторія наголошує на тому, що в суспільстві досі болючою проблемою залишається насильницьке покатоличення православного

і колишнього уніатського населення. І єдиним порятунком від цього лиха є суворе покарання всіх, хто причетний до порушення відповідних законів імперії [12, арк. 18–22].

Але в справі, по-перше, немає жодного прикладу насильницького окатоличення православного населення, яке начебто, носило в той час масовий характер. По-друге, з'ясовано, що дівчина дійсно була охрещена за римо-католицьким обрядом, як і говорили батьки. Метричні книги, що підтверджували даний факт зберігалися в Могильовській римо-католицькій консисторії. По-третє, жоден з доносів на ксьондза не підтвердився. Всі вони виявилися результатом неприязного відношення до ксьондза місцевого православного священика. Однак, не зважаючи на факти, у справі прийнято рішення визнати, що: 1 – дівчина не римо-католицького віросповідання, 2 – вмовити прийняти її православному віру, 3 – в разі, якщо не погодиться, звернутися до органів місцевої влади з метою анулювати шлюб Романії Смоленської, останній не буде вважатися дійсним до тих пір, поки його не проведуть за православним обрядом, 4 – ксьондзу, провину якого не доведено, вислати догану, його помічнику, вікарію Липинському – попередження бути більш обачним [12, арк. 44–44 зв.].

Отже, польське повстання, на думку урядовців, давало законні підстави переслідувати Римо-католицьку церкву, яка ідейно і не тільки, підтримувала учасників заворушень. В свою чергу, узаконені переслідування, мали кілька наслідків: 1 – Римо-католицька церква все більше перетворювалась на ідейно-духовне ядро національно-патріотичних сил, причому як польських так і українських; 2 – в суспільстві продовжував заглиблюватися розкол за релігійною приналежністю; 3 – свобода віросповідання стала лише формальністю; 4 – тиск і переслідування представників Римо-католицької церкви спровокували в суспільстві викривлене уявлення про порядність, моральність і вірність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буравський, О. А. Соціально-економічне становище Римо-Католицької Церкви на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. П. С. Григорчука. – Вип. 15. – Вінниця, 2009. – С. 46–51.
2. Варадинов, Н. В. История Министерства внутренних дел. – Ч. 3. – Кн. 2. – СПб, 1861. – С. 249.
3. Зваричук, Е. О. Римо-католицька церква на Поділлі кінця ХУІІІ – початку ХХ ст. : економічний, суспільний та культурний аспекти: дис. канд.

іст. наук: 07. 00. 01 / Зваричук Едуард Олександрович. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 229 с.

4. Зінченко, А. Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці ХУІІІ – перша половина ХІХ ст. – К., 1994. – 180 с.

5. Кумор, Б. Российский конкордаг от 3 августа 1847 г. и создание Тираспольской епархии // История церкви в России. – СПб, 2000. – С. 124–128.

6. Лиценбергер, О. А. Римско-католическая церковь в России: история и правовое положение. – Саратов, 2001. – 382 с.

7. Хитровська, Ю. В. Участь римо-католицького та православного духовенства Правобережної України в польському національно-визвольному повстанні 1863–1864 рр. // Наукові записки. Серія “Історичне релігієзнавство”. – Вип. 3. – 2010. – С. 279–288.

8. Хитровська, Ю. В. Організаційно-правове становище римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці ХУІІІ – на початку ХХ ст. // Сторінки історії: збірник наукових праць. – Вип. 30. – К. : ІВЦ “Видавництво “Політехніка”, 2010. – С. 27–42.

9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (надалі ЦДІАК), ф. 442, оп. 783, спр. 97. Дело по донесению Начальника Радзивиловского таможенного округа о неблагонадежности римско-католических ксендзов, 12. 05. 33 – 17. 08. 33, 33 арк.

10. ЦДІАК, ф. 442, оп. 783, спр. 123. Дело по донесению Подольского Гражданского Губернатора о католическом священнике Летичевского Доминиканского костела, Шимоне Здзетовицком, 4. 06. 33 – 19. 10. 34, 16 арк.

11. ЦДІАК, ф. 442, оп. 783, спр. 131. Дело по рапорту Радзивиловского полицейского чиновника о предоставлении сомнительной проповеди, произнесенной 4 числа, Кременецкого уезда в костеле м. Крупца ксендзом Доминиканского ордена Яцком, 8. 06. 33 – 6. 08. 33, 50 арк.

12. ЦДІАК, ф. 127, оп. 639, спр. 126. Дело киевской духовной консистории о намерении ксендза Ляховского считать браком девицу греко-російского исповедания с лицом латинським, 30. 03. 42 – 22. 06. 42, 50 арк.